

INTELLEKTUAL MULK: HUQUQIY HIMOYA VA INNOVATSION RIVOJLANISH OMILI

Diyora Sayfullayeva

Toshkent xalqaro Vestminster universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda intellektual mulk tushunchasi, uning asosiy turlari, huquqiy himoya mexanizmlari va innovatsion rivojlanishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida intellektual mulk huquqlarini muhofaza qilishning huquqiy asoslari, intellektual faoliyat natijalaridan samarali foydalanish, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt rivoji bilan bog'liq muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari yoritiladi. Intellektual mulk huquqlarini samarali himoya qilish iqtisodiy taraqqiyot, ilmiy salohiyatni oshirish va innovatsion faoliyatni rag'batlantirishning muhim sharti ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: intellektual mulk, huquqiy himoya, mualliflik huquqi, patent, ixtiro, tovar belgisi, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, intellektual faoliyat.

Kirish

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida intellektual mulk masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Jahon iqtisodiyotida raqobatning kuchayishi, yangi texnologiyalarning yaratilishi, ilmiy tadqiqotlarning kengayishi hamda axborot almashinuvining tezlashishi intellektual faoliyat natijalarini huquqiy jihatdan muhofaza qilish zaruratini oshirmoqda. Hozirgi davrda davlatlarning iqtisodiy salohiyati nafaqat tabiiy resurslar va moddiy boyliklar bilan, balki ilmiy bilimlar, innovatsion g'oyalar va intellektual kapital bilan ham belgilanadi.

Intellectual mulk insonning aqliy, ilmiy va ijodiy faoliyati natijalarini o'z ichiga oladi. Ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar, adabiy va badiiy asarlar, kompyuter dasturlari, dizaynlar, tovar belgilari hamda boshqa intellektual faoliyat natijalari zamonaviy iqtisodiyotning muhim resurslari hisoblanadi. Ularni samarali huquqiy himoya qilish mualliflar, olimlar, ixtirochilar va tadbirkorlarning qonuniy manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Intellectual mulk huquqlarining mavjudligi ijodkor va ixtirochilarga o'z mehnati natijalaridan qonuniy foydalanish, ulardan iqtisodiy manfaat olish hamda boshqa shaxslarning noqonuniy harakatlaridan himoyalani sh imkonini beradi. Shu bilan birga, intellektual mulk tizimi yangi g'oyalarni yaratish, ularni ishlab chiqarishga joriy etish va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida ham intellektual mulkni muhofaza qilish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ilmiy ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish davlat taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biridir. Shu sababli mazkur sohaning huquqiy asoslarini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

1. Intellectual mulk tushunchasi va uning asosiy turlari

Intellectual mulk — insonning aqliy va ijodiy faoliyati natijalari hamda qonunchilikda belgilangan ayrim individuallashtirish vositalariga nisbatan yuzaga keladigan huquqlar majmuasidir. Ushbu tushuncha moddiy mulkdan farqli ravishda, bilim, ijodiy ifoda, texnik yechim va boshqa nomoddiy obyektlar bilan bog'liqdir.

Masalan, kitobning jismoniy nusxasi moddiy ashyo hisoblanadi, uning mazmuni va matniga bo'lgan mualliflik huquqi esa intellektual mulk huquqiga

kiradi. Xuddi shuningdek, korxona tomonidan ishlab chiqilgan yangi texnologiya, dasturiy mahsulot yoki mahsulot dizayni ham tegishli qonuniy shartlar asosida intellektual mulk sifatida muhofaza qilinishi mumkin.

Intellektual mulk obyektlari bir necha asosiy guruhga bo'linadi.

Birinchidan, **mualliflik huquqi obyektlari** mavjud. Ularga adabiy, ilmiy va badiiy asarlar, musiqiy asarlar, fotosuratlar, audiovizual asarlar, kompyuter dasturlari va boshqa ijodiy natijalar kiradi. Mualliflik huquqi asar yaratilgan paytdan boshlab, qonunchilikda belgilangan shartlar asosida yuzaga keladi. Bunda muallifning shaxsiy nomulkiy huquqlari va mulkiy huquqlari alohida ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, **turdosh huquqlar** mavjud bo'lib, ular ijrochilar, fonogramma tayyorlovchilar va efir yoki kabel orqali ko'rsatuv uzatuvchi tashkilotlarning qonun bilan muhofaza qilinadigan manfaatlarini qamrab oladi.

Uchinchidan, **patent huquqi obyektlari** alohida o'rin tutadi. Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari tegishli qonunchilikda belgilangan talablar asosida muhofaza qilinadi. Patent huquqi yangi texnik yechimlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etishni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, **tovar belgilari va boshqa individuallashtirish vositalari** tadbirkorlik faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Tovar belgisi bir korxonaning tovar yoki xizmatlarini boshqa subyektlarning tovar va xizmatlaridan farqlash imkonini beradi. Bunday belgilarni huquqiy muhofaza qilish iste'molchilarni chalg'itishning oldini olish va sog'lom raqobatni ta'minlashga yordam beradi.

Beshinchidan, **tijorat siri va nou-xau** ham iqtisodiy qiymatga ega intellektual aktivlar hisoblanadi. Korxonaning maxfiy texnologiyalari, ishlab chiqarish usullari, mijozlar bilan ishlashga oid ayrim ma'lumotlari

qonunchilikda belgilangan shartlar bajarilganda huquqiy himoyaga ega bo'lishi mumkin.

Mazkur obyektlarning har biri o'ziga xos huquqiy rejimga ega. Shu sababli muayyan intellektual faoliyat natijasini himoya qilishda uning xususiyatiga mos huquqiy vositani tanlash muhimdir.

2. Intellektual mulkni huquqiy himoya qilishning ahamiyati

Intellektual mulkni huquqiy himoya qilishning asosiy maqsadi ijodkorlar, olimlar, ixtirochilar va boshqa huquq egalarining qonuniy manfaatlarini ta'minlashdan iborat. Agar inson o'zining ilmiy yoki ijodiy mehnati natijasidan qonuniy foydalanish imkoniyatiga ega bo'lsa, uning yangi g'oyalar yaratishga bo'lgan intilishi kuchayadi.

Birinchidan, intellektual mulk huquqlarining himoya qilinishi muallif va ixtirochilarning mehnatini qadrlashga xizmat qiladi. Yangi texnologiya yaratish, ilmiy tadqiqot o'tkazish yoki badiiy asar yaratish ko'p vaqt, bilim va mablag' talab qilishi mumkin. Huquqiy himoya ushbu faoliyat natijalaridan noqonuniy foydalanish xavfini kamaytiradi.

Ikkinchidan, intellektual mulk iqtisodiy rivojlanish uchun muhim vositadir. Patentlangan texnologiyalar, dasturiy mahsulotlar, tovar belgilari va boshqa intellektual aktivlar korxonalarning bozor qiymatini oshirishi mumkin. Ularni litsenziyalash, huquqlarni qonuniy ravishda boshqa shaxslarga o'tkazish va tijoratlashtirish orqali qo'shimcha daromad olish imkoniyati yaratiladi.

Uchinchidan, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish investitsion muhitni yaxshilashga yordam beradi. Investorlar ilmiy ishlanmalar va yangi texnologiyalarga mablag' kiritishda ularning huquqiy jihatdan himoyalanganligiga e'tibor qaratadilar. Huquqiy kafolatlarning mavjudligi innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga bo'lgan ishonchni oshiradi.

To'rtinchidan, intellektual mulk sog'lom raqobat muhitini shakllantiradi. Tovar belgilarining himoya qilinishi iste'molchilarga mahsulotning kelib chiqishini aniqlashga yordam beradi. Mualliflik va patent huquqlarining ta'minlanishi esa boshqa shaxslarning ijodiy va texnik ishlanmalaridan noqonuniy foydalanish holatlarini cheklaydi.

Biroq intellektual mulk huquqlarini himoya qilish jamiyat manfaatlarini ham hisobga olishi kerak. Ilm-fan, ta'lim va madaniyat rivoji uchun bilimlardan foydalanish imkoniyatlari muhimdir. Shu sababli huquq egalarining manfaatlari bilan jamiyatning bilim olish va axborotdan qonuniy foydalanish ehtiyojlari o'rtasida muvozanat ta'minlanishi lozim.

3. O'zbekiston Respublikasida intellektual mulkni muhofaza qilishning huquqiy asoslari

O'zbekiston Respublikasida intellektual mulk huquqlarini muhofaza qilish milliy qonunchilik va mamlakat ishtirok etadigan xalqaro shartnomalar asosida amalga oshiriladi. Ushbu sohadagi huquqiy tartibga solishning maqsadi intellektual faoliyat natijalariga bo'lgan huquqlarni belgilash, huquq egalarining manfaatlarini himoya qilish va noqonuniy foydalanish holatlarining oldini olishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinishi belgilangan. Fuqarolik kodeksi esa intellektual faoliyat natijalariga bo'lgan huquqlar, ularni amalga oshirish va muhofaza qilishning fuqarolik-huquqiy asoslarini belgilaydi.

Shuningdek, mualliflik huquqi va turdosh huquqlar, ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari, tovar belgilari hamda boshqa intellektual mulk obyektlariga doir maxsus qonunlar amal qiladi. Mazkur qonunchilik hujjatlari intellektual mulk obyektlarining huquqiy maqomini, huquq egalarining

vakolatlarini va huquqlarni himoya qilish usullarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Intellectual mulkni himoya qilishda xalqaro hamkorlik ham alohida o'rin tutadi. Jahon intellektual mulk tashkiloti doirasidagi xalqaro hujjatlar va hamkorlik mexanizmlari intellektual mulkni xalqaro miqyosda muhofaza qilish, ilg'or tajribalarni o'rganish va milliy tizimni takomillashtirishga ko'maklashadi.

Amaliyotda intellektual mulk huquqlarini himoya qilish uchun huquq egasi tegishli obyektни aniqlashi, zarur hollarda uni ro'yxatdan o'tkazishi yoki patent olishi, huquqiy hujjatlarni rasmiylashtirishi va huquqbuzarlik yuz berganda tegishli himoya choralariidan foydalanishi mumkin. Masalan, tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish korxonaga o'z mahsulotini bozorda farqlash va qonunda belgilangan shartlarda tegishli huquqlarini himoya qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, intellektual mulk sohasida faqat qonunlarni qabul qilishning o'zi yetarli emas. Qonunchilik talablarining mazmunini aholiga tushuntirish, tadbirkorlar va ijodkorlarning huquqiy savodxonligini oshirish, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda nizolarni samarali hal qilish mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

4. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt sharoitida intellektual mulk muammolari

Raqamli texnologiyalar rivoji intellektual mulk obyektlarini yaratish, saqlash va tarqatish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali ilmiy maqolalar, kitoblar, fotosuratlar, videolar va boshqa materiallar qisqa vaqt ichida katta auditoriyaga yetib borishi mumkin. Biroq mazkur imkoniyatlar intellektual mulk huquqlarining buzilishi xavfini ham oshirmoqda.

Asosiy muammolardan biri raqamli materiallarning muallif yoki huquq egasining ruxsatisiz ko'chirilishi va tarqatilishidir. Internetda materialning mavjudligi undan istalgan tarzda foydalanish mumkinligini anglatmaydi. Materialdan foydalanishdan oldin uning huquqiy maqomini aniqlash, tegishli litsenziya shartlarini tekshirish va zarur hollarda huquq egasining ruxsatini olish lozim.

Yana bir muhim muammo plagiat bilan bog'liq. Plagiat boshqa shaxsning ilmiy yoki ijodiy ishini tegishli manbani ko'rsatmasdan o'zlashtirish yoki o'z nomidan taqdim etish holatlarida namoyon bo'lishi mumkin. Bu holat ilmiy halollik tamoyillariga zid bo'lib, ta'lim va ilm-fan sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ilmiy maqola, tezis, bitiruv ishi va boshqa tadqiqotlarda foydalanilgan manbalarni to'g'ri ko'rsatish muhim hisoblanadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi intellektual mulk sohasidagi masalalarni yanada murakkablashtirmoqda. Sun'iy intellekt yordamida matn, tasvir, musiqa va boshqa raqamli mahsulotlarni yaratish imkoniyatlari kengaymoqda. Bunda mavjud asarlardan foydalanishning qonuniyligi, insonning ijodiy hissasi, yaratilgan natijalarga nisbatan huquqlar va texnologiyalarni ishlab chiquvchilarning mas'uliyati kabi masalalar yuzaga keladi.

Mazkur masalalarning huquqiy yechimi tegishli qonunchilikka, konkret vaziyatga va intellektual mulk obyektiining xususiyatlariga bog'liq. Shu sababli sun'iy intellekt bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishda xalqaro tajribani o'rganish va huquqiy normalarni texnologik o'zgarishlarga mos ravishda takomillashtirib borish zarur.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun raqamli platformalarda huquqbuzarliklarning oldini olish, elektron dalillarni to'plash va ulardan foydalanish imkoniyatlarini rivojlantirish, huquq egalarining murojaatlarini

ko'rib chiqish tartiblarini takomillashtirish lozim. Shuningdek, aholining raqamli savodxonligini oshirish va intellektual mulk huquqlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish madaniyatini shakllantirish muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, intellektual mulk zamonaviy jamiyatning huquqiy, iqtisodiy va ilmiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. U insonning aqliy va ijodiy mehnati natijalarini muhofaza qilish, mualliflar va ixtirochilarning manfaatlarini ta'minlash, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish hamda yangi texnologiyalarni amaliyotga joriy etish uchun zarur huquqiy shart-sharoitlarni yaratadi.

Intellektual mulk huquqlarining samarali himoya qilinishi ilmiy tadqiqotlar rivoji, tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligi va investitsion muhitning yaxshilanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning rivojlanishi intellektual mulkni muhofaza qilishning yangi usullarini ishlab chiqishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ushbu sohani yanada rivojlantirish uchun qonunchilikni takomillashtirish, aholining huquqiy savodxonligini oshirish, ta'lim va ilm-fanda akademik halollik tamoyillarini mustahkamlash, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish va raqamli muhitda huquqlarni himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

Umuman olganda, intellektual mulkni samarali huquqiy muhofaza qilish nafaqat alohida muallif yoki korxonaning manfaatlarini ta'minlaydi, balki jamiyatda bilim, ijodkorlik va innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli intellektual mulk tizimini takomillashtirish O'zbekistonning barqaror rivojlanishi va xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
3. O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 20-iyuldagi O'RQ-42-son "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasining ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalariga oid qonunchilik hujjatlari.
5. O'zbekiston Respublikasining tovar belgilari va boshqa individuallashtirish vositalariga oid qonunchilik hujjatlari.
6. Jahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO). Intellektual mulkni muhofaza qilishga oid xalqaro materiallar. — <https://www.wipo.int/>
7. Intellektual mulk sohasiga oid ilmiy maqolalar va o'quv-uslubiy manbalar.